



KİTAP DEĞERLENDİRMESİ / BOOK REVIEW

Bandırmavî Hâmid Efendi. *Câmi'ü rivâyâtî'l-fehâris ve lâmi'ü icâzâti ehli'l-fevâris* (nşr. Kadir Ayaz). İstanbul: Dâru Bâbî'l-İlm, 2020, 1056 s.

Mustafa Celil ALTUNTAŞ*

Osmanlı dönemi hadisçiliği hakkındaki değerlendirmeler sırasında, İbn Hacer (ö. 852/1449) ve Süyûtî (ö. 911/1505) gibi âlimlerden sonra bu yeterlilikte bir âlimin yetişmiş olduğu söylenir. Bu konu, usul yazımı, tabakât literatürü, semâ meclisleri ve buna bağlı olarak yürütülen hadis icâzetlerinin devamlılığıyla birlikte düşünülmelidir. Özellikle geç dönemlerde hadis ilmine dair faaliyetlerin varlığı ve bu faaliyetlerin yetkinliğinden bahsetmenin en önemli ölçütlerinden biri, müellifin kendi hayatı üzerinden hadis ilminin varlığını gösteren ve semâ/kıraat meclislerindeki okumaları ve icâzetlerini aktardığı fehrese türü eserlerdir. Fehrese veya sebet olarak yaygınlaşan bu türde İbn Hacer ve Süyûtî gibi âlimler önemli eserler kaleme almışlardır. Osmanlı döneminde ise sebet ve fehrese türü eserler, Muhammed b. Alâaddin el-Bâbilî'nin (ö. 1077/1666) 1070/1659-60 tarihinde Mısır'dan Hicaz'a gittikten sonra akdettiği hadis meclisleriyle yaygınlaşmıştır. Bâbilî'nin talebeleri olan Rûdânî (ö. 1094/1683), İbrahim el-Kûrânî (ö. 1101/1690), Ahmed en-Nahlî (ö. 1130/1717) ve Abdullâh b. Sâlim el-Basrî (ö. 1134/1722) gibi âlimlerin sebeti ikinci tabakanın ürünleri olarak görülebilir. Daha sonra ise Tâceddin el-Kalî (ö. 1147/1735), İsmail el-Aclûnî (ö. 1162/1749), Ahmed el-Menîni (ö. 1172/1759) ve Himmâtzâde (ö. 1175/1761) gibi âlimler bu dönemdeki sebet yazım geleneğini sürdürmüşlerdir. 12./18. yüzyıl hadis ilmi açısından öne çıkan herhangi bir vasfiyla isimlendirilecekse bu asra "sebet asrı" denilmesi dahi mümkündür.

Hicaz ve Şam merkezli olarak sebet ve icâzetler bütün dünyaya yayılırken bilâd-ı Rûm'un da buna kayıtsız kalamayacağı aşikârdır. Bandırmalı Hâmid Efendi olarak bilinen Hâmid b. Yusuf el-Bandırmavî (ö. 1172/1758), *Câmi'ü rivâyâtî'l-fehâris ve lâmi'ü icâzâti ehli'l-fevâris* isimli sebet türündeki eseriyle hem bilâd-ı Rûm'da bu tür bir eserin örneğini vermiş hem de 12./18. yüzyılda hadis ilminin İstanbul merkezli ulemanın ne ölçüde gündeminde yer aldığını göstermiştir. Osmanlı dönemi hadis çalışmalarıyla tanınan Kadir Ayaz tarafından tahkik edilerek ilim camiasına sunulan eser, İstanbul'a gelen hadis ulemasının hadis okumaları ve icâzetleri, Bandırmavî'nin hocalarından aldığı hadis icâzetleri, Osmanlı hadisçiliğine katkısı, tabakât kitaplarında bulunamayan bazı bilgileri içermesi, kendisinden önceki sebet ve

* Arş. Gör. Dr., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı, mcaltuntas@istanbul.edu.tr
Orcid No: 0000-0003-1975-5799

icâzetlerle etkileşimi ve mukayesesi gibi hususiyetleri açısından önem arz eder. Eser iki bölümden oluşur: Müellif ilk bölümde 144 hadisi, hadisin yer aldığı kitaplara ulaşan silsileleriyle birlikte nakletmiştir. Üç fasla ayırdığı ikinci bölümün ilk faslında hocalarını ve onlara okuduğu eserleri, ikinci faslında hocalarının hayatlarını ve icâzetlerini, üçüncü faslında ise hocalarının icâzet aldığı hocaların hayatlarını aktarmıştır.

İlk olarak eserin mevcut iki nüshasının Mısır Dâru'l-Kütüb'l-Mısıriyye ve Medine Arif Hikmet Bey Kütüphanelerinde yer aldığı zikredilmelidir. Tahkik, Arif Hikmet Bey Kütüphanesi'ndeki müellif hatlı olduğu belirtilen tek nüshaya dayanmıştır. Mısır nüshasının değerlendirmeye niçin alınmadığı muhakkik tarafından belirtilmemiştir. Sebetin İstanbul Kütüphanelerinde tespit edilemeyişi muhakkikin de önsözde belirttiği gibi sebetin yaygınlık kazanmamasıyla ilgilidir. Bunun nedeni ise Bandırmavî'nin talebelerinin azlığıdır (s. 5). Nüsha üzerinde Bandırmavî'nin hocası Mehmed Akkirmânî'nin (ö. 1174/1760) takrizinin bulunması, sebetin dönemin âlimleri tarafından değerlendirildiğini göstermesi açısından önemlidir.

Muhakkik önsözün ilk bölümünde müellifin hayatını, babası, amcası ve kardeşlerini, hocalarını ve eserlerini inceler. İkinci bölüm ise eserin tanıtımına ve değerlendirilmesine ayrılmıştır. Muhakkik, Bandırmavî'nin sebetini kendisinden önce yazılan yedi sebetten faydalanarak kaleme aldığını belirtmiştir. Hocalarından icâzetini aldığı bu sebetlerin müellifleri kaynak olarak kullanım açısından şöyle sıralanmıştır. İbn Akîle (ö. 1150/1737), Abdullah b. Sâlim el-Basrî, Muhammed b. Alâeddin el-Bâbilî, İsa es-Seâlibî (ö. 1080/1669), Ahmed en-Nahlî, İbrahim el-Kûrânî, Muhammed el-Büdeyrî (ö. 1140/1727). Bandırmavî icâzet aldığı hocaları olan İbn Akîle ve Himmâtzâde vasıtasıyla bu âlimlerin sebetlerinin rivayet hakkını elde etmiş ve eserine eklemiştir. Muhakkikin tahkikte eseri kendisinden önceki sebetlerle ve günümüze ulaşmış icâzetlerle karşılaştırması, Bandırmavî'nin dil bağlamında hatalarını ve yanlış aktarımlarını düzeltmesi, başlıklandırma yapması, hadisleri tahrir etmesi, eserde geçen şahıs ve kitap isimlerini dipnotta açıklaması ve ayrıntılı isim ve kitap indeksi hazırlaması eserden istifadeyi artırmıştır.

Bandırmavî'nin eseri derleme bir sebet türüne benzese de bizzat kendisinin mukaddimesi, İstanbul'da Hicaz ve Şam'dan gelen âlimlerin düzenlediği hadis meclisleri hakkında birinci elden bilgiler içermesi, sebet sahibi âlimlerin bazılarının icâzet kayıtlarını aynen nakletmesi, İstanbul camilerinde hadis dersleri akdeden İstanbul ulemasından bahsetmesi, bürokrasideki yüksek rütbeli bazı âlimlerin hadis icâzetlerini zikretmesi yönüyle büyük önemi haiz bir eser hüviyetindedir.

Bandırmavî, mukaddimedede Osmanlı döneminde ahlak ve vaaz kitabı olması ve günlük ibadetlerle ilgili bilgi vermesi sebebiyle yaygın olarak okunan *Şir'atü'l-İslâm*'dan bahsetmiş, bu eser ve Ya'kûb b. Seyyid Ali (öl. 931/1524) tarafından kaleme alınan şerhinde (*Mefâtihu'l-cinân ve mesâbihu'l-cenân*) hadislerin senedlerinin terk edildiğini, bunun da hadislerin sübutu hakkında bazı şüphelere yol açtığını söylemiştir. Kendisi, hadisin râvilerinin ve

hadise eserinde yer veren âlimlerin zikredilmediği kitaplara itibar etmediğini belirtir. Müellif *Câmi'ü rivâyâtî'l-fehâris*'ten önce yazdığı *Taninü'l-mücelcelât bi-tebyini'l-müselselât*'ın yazım sebebi olarak *Şir'atü'l-İslâm* okurken orada tahrîcsiz olarak zikredilen hadislerin kaynağını göstermeyi istediğini belirttiği¹ gibi bu eserinde de benzer bir sebep dile getirir. *Şir'atü'l-İslâm* şârihi Kurd Efendi'nin (ö. 996/1588) *Mürşidü'l-enâm ilâ dâri's-selâm* isimli şerhinde hadislerin senedsiz olmasını, hadisi kitabında nakleden muhaddisin ve sahâbi isimlerinin zikredilmemesini eksiklik görerek bunu eserin yazım sebeplerinden birisi olarak zikretmesi, Osmanlı dönemi için bir paradigma değişikliği teklifi olarak yorumlanabilir. Müellif, talebenin hadisin kaynağına ulaşmaya ihtiyacının olduğunu belirtip senedsiz olarak kitaplarda geçen hadislerin sıhhatinin bilinmesi gerektiğine dair bir endişe taşıdığını ihsas ettirmiştir. Hatta Kurd Efendi'nin *Şir'atü'l-İslâm*'daki bir hadisin tahrîci olarak *Mesâbîh* ve *Meşârik*'i zikretmesini eksiklik olarak gördüğünü ve bazı hadisleri aktarırken hata tespit ettiğini belirtmiştir (s. 47-9). Bu bilgiler Bandırmavî'nin kendi dönemine kadar Osmanlı'da hadis ilmi konusunda sergilenen tavrın dışında farklı bir tutum takındığını gösterir.

Müellifin çocukluğundan itibaren Kurd Efendi'nin *Şir'atü'l-İslâm*'a yazdığı şerhin hadislerini tahrîc etmek istediğini belirtmesi, hatta babasının kendisine bu eser üzerine bir eser yazması gerektiğini ve eserinde hadislerin sahih mi mevzû' mu, makbul mü merfû' mu olduklarını belirtmesini istemesi, ailesinden gelen ve çocukluğundan itibaren hadise yönelik ilgisini gösterir. Nitekim böyle bir eser yazmaya başladığını ancak gözlerinin rahatsızlığı sebebiyle tamamlayamadığını belirtmiştir (s. 47-53).

Müellifin Mısır, Hicaz ve Şam bölgesine hiç rihle gerçekleştirmeden zikrettiği icâzetlere sahip olabilmesi, yukarıda zikredilen “sebet asrı” döneminin etkilerinin kısa sürede İstanbul'da ve çevresinde de hissedildiğini gösterir. Bandırmavî'nin büyük ölçüde Himmâtzâde ve İbn Akile'nin birikimine dayanan hadisçiliğinde kendisini bu âlimlere doğru yönelten bir etkinin olup olmadığı konusunda başka değerlendirmelere ihtiyaç vardır. Burada önemli bir diğer husus, muhakkikin de önsözde dile getirdiği dedesinin Abdullah b. Sâlim el-Basrî'den icâzet aldığı bilgisidir ki, bu aileden intikal eden bir ilginin varlığını gösterir. Aynı zamanda tarikata müntesip ve tekke şeyhi olan ailesinin hadis icâzetlerine sahip olma gayreti, bu dönemde tasavvufun hadis ilmiyle icâzet geleneği açısından irtibat kurduğunu gösterir. Bu sebetlerde tek bir tarikatın değil farklı tarikatların silsileleri bulunur. Buradaki temel saiklerden biri, sahip olunan bu icâzetlerin, icâzeti alan kişi açısından bir meşruiyet ve otorite sağlama aracına dönüşmesi ihtimalidir. Bu icâzetlere sahip olan kişi hem silsile hem de ilmî birikim olarak icâzeti olmayan akranlarının önüne geçmiş olabilir. Bu dönem sebetlerinin en bariz özelliklerden biri de müelliflerinin sufi yönlerinin kuvvetli olmasıdır

Sebet/fehrese türü eserlerde icâzetler, bazen icâzeti alınan eserin tamamının ya da bir kısmının kıraat edilerek bazen de kıraatsiz olarak alındığını gösterir. Bandırmavî, sebetinde

1 Bandırmavî, *Taninü'l-mücelcelât bi-tebyini'l-müselselât* (nşr. Ebü'l-Hasan Abdullah b. Abdülaziz Emin eş-Şebrâvî), Kahire: Dâru'r-Risâle, 2013, s. 40.

icâzet aldığı hadis kitaplarının bazılarının bir kısmını hocalarına okuduğunu belirtmektedir. Bunlar o dönemde İstanbul'da hadis okumalarının durumunu göstermesi açısından önemlidir. Bu okumalarından bazıları şunlardır: Bandırmavî, Himmâtzâde'ye *Sünen-i Ebû Dâvûd*'un başından bir miktar (s. 152) 1148/1736 Ramazan'ında Himmâtzâde'nin evinde yine *Sünen-i Ebû Dâvûd*'dan bir miktar (13 hadis) (s. 213), *Sahih-i Buhârî*'nin üçte birinden fazlasını (s. 190) *Muvatta*'ın başından bir miktar (s. 196), Nevevî'nin *Erbaûn*'unu tek celsede şerh ederek (s. 257), *Sahih-i Müslim*'den bir miktar (s. 329), *Sahih-i Buhârî*'nin başından Kitâbü'l-Îmân'a ve Kitâbü's-Salât'tan Kitâbü'l-Hacc'a kadar (s. 336), *Delâilü'l-hayrât*'tan bir miktar (s. 403) okuduğunu belirtmiştir. İbn Akile'ye *Sünen-i Tirmizî*'den bir miktar (s. 129, 226), *Sahih-i Müslim*'in başından bir miktar (s. 205), *Sünen-i İbn Mâce*'nin başından bir miktar (s. 247, 264, 294), *Sünen-i Nesâî*'nin başından bir miktar (s. 253), Nevevî'nin *Erbaûn*'undan iki hadis (s. 258, 396), *Şemâil*'in başından bir miktar (s. 274), *Sünen-i Nesâî*'nin başından bir miktar (s. 278), *Şifâ*'nın başından bir miktar (s. 298), *Sünen-i Ebû Dâvûd*'un başından bir miktar (s. 301), *Sünen-i Kübrâ*'dan bir miktar (s. 349), *Sahih-i Buhârî*'den bir miktar (s. 357) ve *Delâilü'l-hayrât*'tan bir miktar (s. 402) okuduğunu ve bu eserlerin icâzetini aldığını nakletmiştir. Bunun yanında hadis meclislerinde Abdullah el-Üsküdârî el-Celvetî'nin, Himmâtzâde'nin hadis meclisinde okuduğu *Mesâbih*'i dinlediğini (s. 303) zikretmiştir. Osmanlı döneminin hadis alanında en çok okunan kitaplarından olan *Meşârik*'in başından Muhammed Emin b. Mustafa et-Tosyevî'ye bir miktar (s. 307), Süleyman Fazıl Efendi'nin (ö. 1134/1722) talebesi Muhammed b. Abdülganî el-Vardarî'ye *Meşârik*'ten dört bab okuduğunu (s. 308), yine *Meşârik*'i Muhammed Emin et-Tosyevî'den semâ, Muhammed el-Vardarî'den kiraat, Himmâtzâde'den de icâzetle rivayet ettiğini belirtmiştir (s. 311).

Bandırmavî'nin sebetinde bilgi edinilen en önemli kısım, bir Osmanlı âlimi ve şeyhinin talebe iken hangi kitapları okuduğudur. Müellifin felsefe, hendese, mantık ve dil alanında okudukları ve bazen bu kitaplar hakkındaki yorumları, zikredilmesi gereken en önemli husustur. Müellifin okuduğu felsefe ve mantık kitapları 12./18. yüzyılda bu tür eserlerin nasıl ve ne miktarda okutulduğu hakkında önemli bilgiler içerir. *Binâ*, *Merâhu'l-ervâh*, *Lugat-i İbn Ferište*, *Avâmil*, *Maksûd*, *Misbâh*, *Ta'limü'l-müteallim*, *İzhâr*, *Kâfiye*, *İsâgoci*, *Şerhu'l-Âdâb*, *Muhtasarü't-Telhîs*, *et-Telvîh*, *el-Mevâkif*, *Tehzîbü'l-mantık*, *el-Menâr*, *Öklides (Usûlü'l-hendese)*, mantık alanında özellikle Aristo'nun *Kategoriler*, I. ve II. *Analitikler* kitapları -ki Bandırmavî'ye göre bu iki eserin akli kitaplar içerisinde benzerin yoktur- bizzat okuduğunu zikrettiği onlarca eserlerden bazılarıdır.

Hadisçi kimliği de olan Mehmed Akkirmânî'den Haydarpaşa Mescidi'ndeki derslerinde Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) *Muhtasarü'l-meânî*'sini bir buçuk senede, Akkirmânî'nin imtihanla Bâyezid Camii'ne intikalinden sonra Neseffî'nin (ö. 710/1310) *Menâru'l-envâr*'ını ve Kutbüddin er-Râzî'nin (ö. 766/1365) *et-Tasavvur ve't-tasdik*'ini okuduğunu zikretmiştir (s. 443). Bu durum Birgivî'nin (ö. 981/1573) *Erbaûn*'una şerh yazmış hadisçi yönü de olan bir Osmanlı âliminin okuttuğu eserleri göstermesi yanında özellikle ikindiden sonra camilerde yapılan medrese dışı eğitimin boyutları hakkında ipuçları vermektedir. Eserde, Şeyhzâde

Mehmed el-Vardarî'nin kendisine Nevevî'nin *Erbaûn*'unun yazılı icâzetini vereceğine dair söz verip sözünde durmadığını belirtmesi (s. 444) gibi âlimler arasındaki ilişkiyi gösterecek bazı anekdotlara da rastlanabilir.

Bandırmavî bazı eserlerin nüshaları hakkında da malumat vermiştir. Irâkî'nin (ö. 806/1404) *el-Muğnî an hamli'l-esfâr* isimli eserinden naklettiği “Fayda vermeyen ilimden Allaha sığınırım” hadisinden sonra bu hadisin hocası İbn Akile'nin senediyle Irâkî'ye ulaşan isnadını zikretmiş ardından Irâkî'nin müellif nüshasından İbn Hacer'in temize çektiği nüshanın Allah'ın bir ikramı olarak kendisinde olduğunu ifade etmiştir (s. 347-8).

Osmanlı eğitim tarihi açısından çok önemli bilgiler içeren ve bu açıdan farklı çalışmalara konu olması gereken bu eserde Osmanlı dönemi hadisçiliği açısından elde edilen en önemli bilgiler, Süleyman Fazıl Efendi'nin hadis okumalarının ve icâzetlerinin bilinenin çok ötesinde ve yaygın olduğu; Abdullah b. Sâlim el-Basrî'nin icâzetlerinin Hicaz'ı ziyaret eden Osmanlı âlimleri vasıtasıyla İstanbul'da epey yaygınlık kazandığıdır.² Müellifin hocaları arasında zikredilen Fatih Camii vaizi Abdullah Efendi'nin hac mevsiminde Basrî'den, Kara Halil Efendi'nin oğlu Muhammed Saîd'in yine Basrî'den (s. 484), Mirzâzâde Ahmed en-Neylî'nin Basrî ve Nahlî'den (s. 485), Sultan Ahmed Camii vaizi ve Abdülbâkî es-Sivâsî'nin halifelerinden Şeyh Davud el-Benderî el-Halvetî'nin yine hac mevsiminde Basrî'den (s. 486), Mehmed Emin Tosyevî'nin (s. 513) ve Şeyhülislam Mirzâzâde Mehmed'in (s. 537-43) Muhammed ez-Zürkânî'den icâzet aldığı zikredilmesi bu dönemde Hicaz, Şam ve Mısır'daki hadis okumalarının İstanbul'a yansımalarının bilinenin çok ötesinde olduğunu göstermektedir.

Bandırmavî'nin eserinin Osmanlı eğitim müfredatı, İstanbul'daki hadis icâzetleri, İstanbul'un ilmî birikimi, ulema biyografilerine dair yeni bilgiler getirmesi, bir mutasavvıf-muhaddis ailesinin ilmî çevresi, Hicaz ve Şam ulemasının İstanbul'la irtibatı açısından Osmanlı ilimler tarihine dair bilgilerimizi artıracak kuşkusuzdur.

2 John Obert Voll, Abdullah b. Sâlim el-Basrî ve o dönemde Haremeyn ulemasının İslâm Dünyası'ndaki etkilerini ele aldığı makalelerde Hindistan'tan Endonezya'ya kadar Haremeyn ulemasının hadis okumaları ve icâzetleri vesilesiyle etkilerini göstermiş ancak bunların İstanbul'a yansımaları hakkında bilgi vermemiştir. Voll'un bu bağlamdaki dört makalesi tercüme edilerek yayınlanmıştır. Makaleler için bk. *Batı Gözüyle Tecdid 1700-1850: İslam Dünyasında Tecdid Hareketleri* (ed. Nail Okuyucu), İstanbul: Klasik, 2014.